Düşünme Eğitimi ve İyi Hayat Kavramı[*]

İnsanı diğer canlılardan ayıran özellikler hep bir kıyas konusu olmuştur. O, yeryüzünü paylaştığı varlıklarla kendi arasındaki farkı, güçlü ve güçsüz yönlerini anlamak isterken hep böyle bir kıyasa ihtiyaç duymuştur. Gerçekten de "Nedir insanı diğer canlılardan ayıran özellikler?" diye sorduğumuzda, hemen ilk akla geliveren şey onun düşünen bir varlık oluşudur. Bu ayırıcı vasıf, konuşma, hissetme, sosyal bir varlık olma, kültür üretme gibi diğer pek çok insanî niteliği de içerir; bütün bunlar da düşünme özelliğinin bir ürünü olarak ortaya çıkar.

Düşünme eğitimi, hangi çağ ve dönemde olursa olsun, insan eğitiminin temelini oluşturmuştur. Çocuklarımızı, bilgi (*teorik*) ve davranış (*pratik*) açısından eğitirken öncelikle onların zihinlerini eğitiriz, belirli düşünme tutum ve alışkanlıklarını kazandırmaya çalışırız. Düşünme eğitimi, olası bütün eğitimlerin temelini oluşturur. Matematik öğrenmeden matematik, tarih öğrenmeden tarihle ilgili bir düşüncemiz olur. Tıp eğitimi almadan önce konu ile ilgili bir görüşe sahibizdir. Ahlak konusundaki kanılarımız davranışlarımıza yansır. Başarı ve başarısızlıklarımızın temelinde yeteneklerimiz kadar düşünme tutum ve alışkanlıklarımız da vardır. Hayatta uğradığımız yanılgılar gerekli düşünme tutumlarını edinememiş olmamızdan kaynaklanır. Toplumsal şiddetin temelinde de, çektiğimiz acıların, karşılaştığımız çözümsüzlük ve çaresizliklerin temelinde de aynı yoksunluk bulunur.

Düşünme eğitimi çağdaş bir ifade gibi görünse de aslında kökeni çok eskilere gider. Sözgelimi Sokrates, bilgiyi erdemin koşulu olarak görürken, Platon, adalet idesini tanıyabilmek için aklın eğitiminden bahsederken, bir tür düşünme eğitiminden söz ederler. Aristoteles, zihinsel eğitimin, erdem ve mutluluğun biricik yöntemi olduğunu söyler. Ortaçağ'da Augustinus, geçirdiği içsel evrimi hikâye ederken, öncelikle düşüncelerinde ortaya çıkan değişime işaret eder. Mevlâna olgun insanı (*insan-ı kâmil*) anlatırken kişiyi arındıracak, arı duru hale getirecek bir düşünce terbiyesinden söz eder. Yunus Emre, "iç-ben"den söz ederken, kendisini bu kavrama götüren duygu ve düşünce terbiyesini mısralarına taşır. Düşünme eğitimini hesaba katmadan kişinin olgunlaşmasından söz edemeyiz. Ahlak eğitiminin de, duygu eğitiminin de, sanat eğitiminin de, beden eğitiminin de temelinde, zihnin eğitilmesi vardır. Yeniçağın düşünme eğitiminin temel ülküsünü, Locke, Rousseau ve Kant'ın, kendini akılın, bilgi ve deneyimin verileriyle donatan, otonom bireyi oluşturur. Bu birey, kendi hayat bilgisini elde edebilen, kendi seçimlerini yapabilen, kendi kararlarını alabilen, kendi aklını kullanabilen, hayatını kendi bilgi ve becerileri doğrultusunda

[*] Taşdelen, V. (2012). "Düşünme Eğitimi ve İyi Hayat Kavramı", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 146, s. 20-28.

şekillendirebilen, içinde yaşadığı evrene kendi aklı ve deneyimleri çerçevesinde biçim verebilen, reşit ve kendinden sorumlu bir bireydir.

Hayat dediğimiz şey, düşünme tutumları üzerinde yeşeren bir tohum gibidir. Hayat ağacımız, düşünce tutumlarımızın verimliliği ölçüsünde büyür, gelişir, gürleşir, güçlenir. Uygun düşünme tutumları geliştiremeyen kişiler, verimli ve huzurlu bir hayatın koşulunu yerine getirmiş sayılmazlar. İyi bir hayat için her şeyden önce daha çok uygun düşünme tutumuna ihtiyaç duyarız. Nasıl bir düşünme tutumuna sahipsek öyle bir varoluşumuz olur. Düşünme tutumlarımız davranışlarımıza yansır. Düşünme eğitimi, evreni, sosyal dünyayı ve nihayetinde kişinin kendisini algılamadaki temel zihinsel tutumlarının (*zihniyet*) edinilmesi çabasıdır. Bu açıdan bakıldığında hangi toplumda olursa olsun, en ilkel ve en vahşi olanlarında bile düşünme eğitimi adına bazı etkinliklerin yapıldığı görülebilir. Düşünme tutumları, pratik hayatta yaşama tutumlarına dönüşür. Bu nedenle zihnin eğitilmesi, hayata doğru yapılan en temel hamledir.

İyi hayatı, herkesin kabul edebileceği bir şekilde "mutlu hayat" olarak tanımlayabiliriz. İnsan doğasının amacı olan bu mutluluğu filozoflar çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Onu kimisi hazda, kimisi gereksinimlerin giderilmesinde, kimisi bilgelikte, kimisi benliğin olgunlaşmasında görmüştür. Burada konumuza ışık tutabilmesi açısından Aristoteles'in mutlulukçu (*eudaimonist*) ahlak görüşünden yararlanabiliriz. Bu yaklaşıma göre mutluluk, "en iyi şey"[1] olarak tüm eylemlerin amacıdır. Düşünce erdemi, bu temel amaca ulaşmanın koşuludur. Zihni ve düşünceleri eğitilmemiş kişi, içgüdülerinin yönlendirmesi altında, doyma ve acıkma döngüsünde bedensel hazların peşinden sürüklenip gidecek, ruhsal bir gelişim gösteremeyecektir.

Görüleceği üzere düşünme tutum ve alışkanlıkları ile "iyi hayat" kavramı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu yaşam biçiminin temelinde olumlu düşünme tutum ve alışkanlıkları vardır. Bu tutum ve alışkanlıkları kazanmış olan kişi, hangi koşul altında olursa olsun, hayatı verimli bir şekilde yaşayacak, üretken, yaratıcı ve olumlu düşünebilen bir tip olarak hayat algısı üst düzeyde olacaktır. Dolayısıyla iyi hayat, insanın yaşarken mutlu olabileceği erdemli bir hayattır. Bu da öncelikle olumlu düşünme tutumlarının kazanılması ile mümkündür. İyi hayat kavramı, düşünce eğitimini tanımlayan ve belirleyen temel ölçüttür.

1. Düşünme Nedir?

Dewey'nin de belirttiği gibi, düşünmenin farklı türleri vardır (Dewey, 1910: 1-6). Gündelik dilde kullanılan düşünme ile bir konu üzerinde sistematik ve bilimsel bir şekilde düşünmeyi ifade eden refleksif düşünme birbirinden farklıdır. Bu ikisi arasında özellikle sanat alanında işlevsel hale gelen düş gücü ile olgular ve nesneler hakkındaki inanç ve kanaatlerimizi ifade eden düşünme biçimi yer alır. "Pazardan ne alsam?" diye düşünen bir kişinin düşünmesi ile "insan dünyası ile doğal dünyayı aynı bilimsel ilke ve yöntemlerle mi açıklamalıyım?" sorusuna cevap arayan bir kişinin düşünme faaliyeti arasında nitelik açısından fark vardır. Düşünme faaliyetinin bir ucunda gündelik düşünme diğer ucunda da felsefi düşünme yer alır. Düşünme faaliyeti bu iki uç arasındaki geniş ve uzun mesafede ortaya çıkar; kimi durumda felsefi düşünme biçimine yakındır, kimi durumda pratik düşünme biçimine.

Peki, düşünme dediğimiz şey nedir? Düşünürken ne yaparız, düşünme dediğimiz tutum nelerden oluşur? Düşünürken, öncelikle bir sorun üzerinde yoğunlaşırız; önümüzde bizi meşgul eden, dikkatimizi çeken bir konu vardır. Sorunumuz üzerinde, keşfetmek istediğimiz bir arazinin üzerinde gezinir gibi geziniriz. Gezintimizi yönlendiren şey sahip olduğumuz

[1] Aristoteles'e göre düşünce erdemi ve karakter erdemi olmak üzere iki tür erdem vardır. Düşünce erdemi, daha çok eğitimle oluşur ve gelişir. Bu nedenle deneyim ve zaman gerektirir. Karakter erdemi ise alışkanlıklarla elde eldir. O da eğitim ve yaşantı gerektirir (Aristoteles, 1988: 14, 27).

donanımdır. Düşünmek, düşünce ve bilgiye ihtiyaç duyar; kültürel, tarihsel siyasi bir ortamdan beslenir. Ne zaman düşünmeye başlasak yeni manzaralarla karşılaşırız. Üzerinde gezindiğimiz araziyi her bir defasında farklı yönleri ile yeniden tanırız. Üzerinde gezindiğimiz sorunsalı, sadece bir yönüyle değil, olası tüm yönleriyle tanıma çabası, düşüncedeki genişliği ve derinliği oluşturur.

"Deneme", düşünmenin doğasına uygun bir kavramdır. Düşünme süreci, bir deneme sürecidir. Düşünmeye başlamak, yeniden denemeye başlamaktır. Düşünme, denemeyi, yeniden denemeyi, yeniden kavramayı, yeniden kurmayı ifade eder. Ama bütün bunların temelinde dünyayı, insanı ve hayatı merak etme durumu vardır. Deneme sevgisinin temelinde bir neşe ve özgürlük duygusu vardır; ama yalnız bu değildir: mevcut cevaplardan tatmin olmamak, onlardan kuşku duymak, yetinmemek de vardır. Deneme isteğini, bilme ve anlama isteği motive eder. Deneme isteğinin temelinde ikna olma isteği de vardır. Düşünmenin bütün neşesi, bütün güzelliği, bütün içtenliği böyle bir deneme olmasındadır. Düşünme, bu neşeyi kaybederse kendini kaybeder, gittikçe çileli bir yolculuğa dönüşür. Düşünceyi mutlaklaştırmak isteyen bir tutum ne kadar güçlü olursa olsun, kısır bir düşüncedir; zira kendini eleştirecek bireylere değil, alkışlayacak taraftarlara ihtiyaç duyar. Verimli ve üretken düşünce, dişil düşüncedir; farklı ellerde kendini açan, üreten, çoğaltan, kendini bir kalıpta dondurmayan düşüncedir. Düşüncenin bir noktada donmasını istemek, dogmalaşmasını istemektir. Düşüncedeki çeşitlilik, insan doğasındaki çeşitliliğe uygundur. "Bu, budur" demek, düşünmenin yolunu keser, "ben böyle düşünüyorum" demek düşünceye yeni ufuklar açar. Ne zaman düşünmeye başlasak, karşımıza yeni yollar, yeni seçenekler, yeni çareler çıkar.

Doğru düşünme tutumu, değişmez doğru ve ilkeleri çoğaltmakla değil, onları makul ölçülere indirmekle, bunun yanında kişiye en üst seviyede kendini yaşama ve ifade etme imkânı tanımakla gerçekleşir. Değişmezlerimiz çoğaldıkça düşünmeye olan ihtiyacımız da azalır. Düşünmeye olan ihtiyacımız azaldıkça karşılaştığımız sorunlar karşısında çözüm üretebilme kapasitemiz de zayıflar. Değişmez ilke ve doğruların çok olduğu toplumlar, düşünme yetileri donmuş toplumlardır. Bu tür toplumlarda asıl olan yeni bakış açıları ve farklı düşünme yolları ortaya koymak değil, sabit ve değişmez doğruların bir şekilde tekrarlanmasıdır. Bunun en etkili yolu da ezberlemedir. Düşünme eğitimi, zihnin eğitimi olarak anlama, yorumlama, kuşku duyma, eleştirme gibi özgün ve yaratıcı tutumların kazanıldığı bir süreçtir.

Düşünürken, mevcut bilgi ve deneyimlerimizi işleriz; zihinsel kapasitemizi aktif hale getiririz. Üzerinde gezindiğimiz sorun alanını tanımak için bir yolculuğa çıkarken daha önceki deneyimlerimiz, çevremizden duyduklarımız, okuduklarımız, düşündüklerimiz, tahmin ettiklerimiz bize yardımcı olur. Bomboş çıkmayız yola. Bizi yönlendiren, bize yardımcı olan donanımlar vardır yanımızda. Düşünme, gezindiği sorun alanı üzerinde, daha önceki seyyahların deneyimlerine ihtiyaç duyar. Sürekli olarak kendi tarihine yaptığı dönüşlerle, önünde yeni yollar açmaya, yeni tarzlar denemeye çalışan felsefe bunun örneğidir. Ne kadar köklü bir düşünce geleneğimiz varsa o kadar rahat düşünür, düşünme yolculuğumuzda kendimize o kadar sağlam ve güvenli bir yol çizeriz. Özellikle sosyal bilimler alanında geniş çaplı okumalar yapmak düşünmeyi kolaylaştırır. Felsefe, tarih, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, sanat, sanat tarihi, edebiyat gibi sosyal yaklaşımlar, bakış açımızı zenginleştirir. İlgi ve ihtiyaçlarımız da düşünme faaliyetimize etki eden faktörler arasındadır. Keşif duygusunu besleyerek bizi bilmediğimiz, tanımadığımız ülkelerin üzerinden uçmaya teşvik eden hayal gücünün de düşünme edimi içinde önemli bir yeri vardır. Ahmet İnam'ın deyişi ile "hayal kuşu"nu uçurmak, düşünce eğitiminin önemli işlevlerinden biridir (İnam, 1997: 199-205). Hayal gücü gelişmiş olan kişiler özgün ve yaratıcı şekilde düşünebilirler. Yeni gelişmeler her zaman hayal gücünün esinine ve rehberliğine ihtiyaç duyar. Öte yandan, merak ve hayret duygularının, düşünmenin vatanı olduğunu da söylemek gerekir.

Düşünme ile düşünce arasında nasıl bir fark vardır? İlk bakışta şöyle bir ayrımda bulunabiliriz: Düşünme yüklemdir düşünce ise nesne. Düşünme, düşüncenin ortaya çıkış sürecidir. Düşünürken kendi kendimizle konuşuruz, kendimize sorarız, kendimize söyleriz. Düşünce, bu eylemin sonucunda ortaya çıkan bir üründür. Takiyettin Mengüşoğlu sistematik bir ayrım yapar. Ona göre düşünme kişinin kendi içindeki faaliyetidir; düşünme başkalarına, başka bilinçlere ulaştığında düşünce haline gelir (Mengüşoğlu, 1983: 63-66). Düşünme ve düşünce arasında böyle bir ayrım yapmak gerçekten de uygun görünüyor. Düşünme insanın kendi içindeki üretim sürecidir. Onun ucu, tıpkı güneşe doğru boy atan filizler gibi, kendi dışına doğru gelişmek ister. Konuşulduğunda, yayımlandığında, başka bilinçlere ulaştırıldığında düşünce haline gelir. Düşünme nasıl ki kişinin kendi kendisiyle olan konuşması ise, düşünce de başkalarıyla konuşmasıdır. Düşünürken bir başımayımdır, düşünmemi başkalarına duyurduğumda, yazılı ve sözlü hale getirdiğimde, düşüncelerim başkaları için de varlık kazanır. Yazma, yayımlama, konuşma, bütün yazılı, sözlü ve görsel aygıtlar, düşünmeleri düşünce haline getirmenin araçlarıdır.

2. Düşünme Eğitimi Nedir?

Öncelikle söylemek gerekir ki, düşünme özelliği her insanda vardır. Yalnız bilim, teknik, felsefe ve sanat gibi ileri derecede entelektüel uğraşılar için değil, gündelik hayatımızı uygun bir şekilde sürdürebilmek için de düşünme gücüne ihtiyaç duyarız. İnsanlar nasıl ki mantık eğitimi aldıkları için mantıklı düşünmüyorlarsa, aynı şekilde düşünme eğitimi aldıkları için de düşünüyor değillerdir. Düşünme, hem de mantıklı düşünme, insanın doğasında bulunan, hatta bu doğanın ta kendisi olan bir yetidir. Düşünme eğitimi, kuramları ve kavramları öğreten değil, düşünme yetisini eğiten bir eğitimdir. Nasıl düşünürsek sağlıklı, tutarlı, derinlikli, eleştirel ve yaratıcı bir şekilde düşünebileceğimizi öğreten bir eğitimdir. Düşünme eğitimi bize doğru düşünceyi değil, doğru düşünme tutumlarını öğreten bir eğitimdir. Sağlıklı, tutarlı, derinlikli düşünmenin bir değil birçok yolu vardır. Tutarlı düşünmek demek düşünme ediminde çelişkilere sürüklenmeden belirli bir düzen içinde düşünme faaliyetini sürdürebilmek demektir. Analiz ve sentezlerde, düşüncenin başı ile sonu arasında bir bağlantının, bir tutarlılığın, bir akışın, bir bütünlüğün ve bağın olması demektir. Derinlikli düşünmek demek, belirli bir sorun üzerinde bilimin, felsefenin, psikolojinin, sosyolojinin ışığında, soruları geçiştirmeden, üstünü örtmeden, aceleye getirmeden, bir sıra ve düzen içinde, etraflı bir şekilde düşünme faaliyetini sürdürebilmek demektir. Dar bakış açılarından uzak durmak, özetleyici, aceleci, kestirmeci, kolaycı tavırlardan kaçınmak demektir. Konuları ve kavramları deşmek, bir sıra ve düzen içinde sabırla sorgulamayı sürdürmek demektir. Sağlıklı ve sağduyulu düşünmek demek, belirli etik kurallar dâhilinde soğukkanlı bir şekilde düşünmek, düşünceyi kendi kişisel beklenti ve önceliklerimize kurban etmemek; kuşku, eleştiri ve sorgulamayı sağlıklı bir çizgide tutabilmek demektir.

Düşünce eğitimi, öncelikle düşüncenin doğruluğunun yanlışlığının sorgulandığı bir eğitim değil, bizzat düşünmenin yüceltildiği bir eğitimdir. Herkesin söylediğini söyleyen değil, faklı olanı yücelten bir eğitimdir. Düşünebilen, sorabilen sorgulayabilen, eleştirebilen zihinleri eğiten bir eğitimdir. Onda zihinsel yapının hızlı bir yenilenmesi söz konusudur; ancak bu yenilenme kendisini geçmişten koparma şeklinde değil, bir gelenek oluşturacak şekilde geçmişe bağlama tarzında ortaya çıkar. Batı düşünce geleneği buna örnektir. Bu noktadan bakıldığında düşünce tarihi de aslında düşünme eğitimine bir katkı olarak okunmalıdır. Bu husus felsefe eğitimi için de bir yön oluşturur: felsefe eğitimi düşünme eğitimine sağladığı katkı oranında amacına kavuşur.

Eğitimin aileden başladığı hep söylenegelen bir konudur. Düşünme ve benzeri bilişsel süreçlerin kazanılması da aileden başlar. Bilişsel gelişim, Jean Piaget başta olmak üzere, çeşitli gelişim kuramcıları tarafından ortaya konulduğu gibi doğumla, hatta doğumdan önce

başlar (Piaget, 2004: 35, vd). Bebeğin sessizliği, boş bakışları bizi yanıltır. Üç yaşına geldiğinde bir dilin gramerini doğru bir şekilde kullanabiliyor, dünyayı sözcüklerle ifade edebiliyor oluşu, çoğu kez gözümüzden kaçar; pek de hayrete değer bir şey olarak görünmez. Bu boş bakışların ve suskun dilin gerisinde dünyayı ve sesleri tanımak isteyen doymak bilmez bilişsel bir iştiha vardır. Bebek daha doğumunun ilk yılında bir dilin seslerini hafızasına kaydeder; nesnelerin, eşyaların, insanların, hayvan ve bitkilerin şekillerini zihninde tutar. İlk üç yıl önemli öğrenmelerin gerçekleştiği bir dönemdir. Bebek, doğumunun ilk yıllarında, ağırlık, kilo ve hareket kabiliyeti açısından nasıl büyük bir gelişim gösterirse, aynı gelişim bilişsel alanda da gerçekleşir. Bu durum gerçekten de hayranlık verici bir şeydir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, düşünme eğitimi küçük yaşlarda başlar, düşünme ve davranış tutumları küçük yaşlarda kazanılır. Düşünme tutumu kazanmak, hayatın diğer alanlarından bağımsız değildir. Düşünme tutumu kazanmak, bir yaşama biçimi, bir bakış açısı kazanmaktır. Düşünce eğitimi düşünen ve konuşan, düşündüklerini ifade eden insanların eğitimdir. Düşüncelerimizi ifade edemediğimiz ortamlarda konuşmanın bir anlamı da kalmaz. Bu tür toplumlarda verilebilecek eğitim, ezberleme, susma eğitimi olabilir. Nasıl susabiliriz, kendimizi nasıl gizleyebiliriz diye sormaz düşünme eğitimi, aksine kendimizi nasıl ifade edebiliriz, nasıl açık ve anlaşılır hale getirebiliriz diye sorar. Bu nedenle, çoğulcu, yaratıcı, alternatifler getiren, hoşgörülü ve esnek yapısıyla demokratik toplumlarda gelişebilir. Doğruları, hakikatleri ve yolları tartışılmaz olan toplumlar için düşünce eğitiminin bir anlamı yoktur. Düşünmek demek, daha yeni yollar, yeni seçenekler var demektir; söylenecek sözler daha bitmedi, demektir. Sorgulayıcı bakışlara tahammül ve hoşgörünün gösterilmediği, sözlerin ve düşüncelerin tabularla, yasalarla belirlendiği toplumlarda düşünce eğitiminin bir yeri ve anlamı olamaz. Düşüncenin mantık ve gerçeklikle değil yasalarla güdüldüğü toplumlarda, düşünce eğitimi kendi zeminine kavuşmuş sayılmaz. Düşünce eğitimi öncelikle düşünmekten korkmamayı öğreten bir eğitimdir.

Peki, çocuklarımıza ve gençlerimize neden böyle bir eğitim vermek isteriz? Böyle bir eğitimin gerekçeleri neler olabilir? Bilimde, sanatta, toplumsal problemlerde belirli bir tutumu tekrarlamak için değil, onu farklı şekillerde, farklı anlayış ve yorumlarla yeniden üretmek için, yeni bakışlara, yeni çözümlere, yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyarız. Düşünce, bu aşamada, aklın belirli bir yolu içinde değil, yolları içinde görünür. Düşünme gücü etkin olan toplumlar, her zaman kendi hücrelerini yenileyecek, kendine yeni ufuklar açacak, yeni bakış açıları sunacak, yeni çözüm yolları getirecek kişileri yetiştirmişlerdir. Toplumların yaşlanması ve hantallaşması, öncelikle toplumdaki düşünce üretiminin yetersizliğinden kaynaklanır. Düşünce canlı olmazsa beden de canlı olmaz, çözüm getirici davranışlarda bir gelişme de ortaya çıkmaz. Düşünme eğitimi, ilk bakışta felsefi ve bilimsel düşünmeyi öne çıkarsa da, gündelik hayatta karşılaşabileceğimiz sorunlara pratik ve yaratıcı çözümler üretebilme hedefini de göz ardı etmez. Dolayısıyla düşünme eğitimi, belirli tür bir düşünme eğitimi değildir; teorik ve pratik nitelikli düşünmeleri içine alan bir eğitimdir.

Düşünme eğitimi, bize farklı açılardan, bakmayı ve düşünmeyi öğrettikçe, empati gücümüzü artırdıkça amacına ulaşabilir. Empati gücü, başkalarını anlamanın en etkili yöntemidir. Başkalarını anladıkça, onlarla diyaloğumuz güçlenir. Düşünme eğitimi, başkaları ile şiddet temelinde değil, söz ve diyalog temelinde iletişim kurmamıza katkı salar. Söz ile iletişim kurmanın imkânı ortadan kalktığında, şiddet ortaya çıkar. Düşünme eğitimi bireye kazandırdığı empati gücü ile başkalarını duyumsayabilme, başkalarını yaşayabilme yetisi kazandırır. Düşünme eğitimi sözü sürdüren, yaşatan ve çoğaltan bir etkinliktir. Sözün çoğalması, insanlığın çoğalması, dünyanın insanî bir dünya haline gelmesi demektir. Düşünürken daha çok insan oluruz, daha çok insan olmanın yoluna düşeriz. Düşünme, içimizdeki insanlığı geliştirir, çoğaltır; bizi şiddetten korur. Toplumlar ancak düşünerek ve düşüncelerini ifade ederek şiddetten uzaklaşabilirler. Şiddet patlamalarının nedenlerinden biri düşünceye konulan sınırlama, düşünce karşısındaki hoşgörüsüzlük, belirli bir tarzda

düşünmeye zorlama girişimlerinin olduğu söylenebilir. Şiddet, çözümsüzlüktür. Çözümsüzlük düşünmenin, sağduyunun ve sözün bittiği yerde başlar. Düşünebildiğimiz ve konuşabildiğimiz sürece şiddetten uzaklaşırız. Düşünme eğitimi, sözü bitiren değil sürdüren bir eğitim olarak sosyal dünyayı şiddetten uzaklaştıran bir eğitim de olacaktır.

Kuşkusuz düşünme eğitimine niçin ihtiyaç duyduğumuz sorusunun cevabı bu söylenenlerden ibaret değildir. Zira bu söyleneler, işin toplumsal yönünü ifade eder. Asıl olan, onun bireye kazandırdığı özelliklerdir. Düşünme eğitimi almış olan bir kişi, öncelikle kendi aklı ile düşünebilen, kendi gözleri ile görebilen bir kişidir. Reşit, aydın ve olgun bir kişidir. Toplum duygusu olan, çevresiyle iyi ilişkiler geliştirebilen, birlikte olduğu insanlara olumlu duygular verebilen kişidir. O, körü körüne başkalarının peşinden sürüklenip gitmez, kendi yolunu kendi aklıyla bulmaya çalışır. Hayatı kendi çabasının ürünü haline getirir. İyimserdir, umutludur, olumludur. Zorluklar karşısında yılgınlık göstermez. Bir noktada takılıp kalmaz, seçenekleri tanır. Bir yerlerde hep bir çözümün olduğunu düşünür. Hoşgörülüdür. Hayatı katı sınırlara ayırmamıştır. Yapılan yanlışlıkları doğrudan sapmak olarak değil, doğruyu bulmanın imkânları olarak görür. Hayatı düzenli, verimli ve planlı bir şekilde yaşar. Düşünme eğitimi, eğer denilebilirse, Maslov'un "ihtiyaçlar hiyerarşisi" kuramında olduğu gibi (Pfeifer, 1988: 268-270) kendini gerçekleştirebilecek bireyleri yetiştirmeyi, geleneksel ifade ile söylersek, "olgun insan"ı yetiştirmeyi amaçlar.

Düşünme eğitimi, kavrama gücünü eğiten bir eğitimdir: hayatı, dünyayı, evreni ve ötesini. Kavrama gücünü eğitir de yine de herkes aynı şeyi düşünmez, aynı şekilde düşünmez. Düşünme eğitimi, herkesin düşündüğünü değil, farklı ve özgün düşünebilmeyi öğretir. Aynı şekilde düşünmeyi öğrettiğinde, o faaliyet düşünme eğitimi olmaz. Düşünme demek, kendi bakış açısını bulabilmek, kendi bakış açısında yer alabilmek, kendi bakış açısını kullanabilmek demektir. Herkes aynı şeyi düşünmeye başladığında kendi bakış açısından uzaklaşarak bir ideolojinin, bir siyasetin, bir otoritenin bakışına girmiş olur. Bu tutum bireyi yok eden bir tutumdur. Oysa düşünme eğitimi, kendini bireyin yaşamasına borçludur. Bireyin oluşturulmasına borçludur. Çünkü düşünmenin merkezi bireydir. Düşünme faaliyeti bu merkezden uzaklaştığında kendinden de uzaklaşır ve giderek bir propaganda, bir aşılama eylemine dönüşür. Bireyin bizzat düşünmesi yerine hazır düşüncelerin ona yüklenmesi durumu söz konusu olur. Düşünme ediminin hoş görüsü, esenliği ve özgürlüğü ile rahatlayan, gerilimlerinden doğal ritmine dönen insan dünyası, kendi sorunlarını "kendi kendine", dışarıdan bir müdahale olmaksızın düşünebilme ve çözüm yolları bulabilme yeterliliğine kavuşur. Düşünme eğitimi, esasta bir yaşama eğitimi, Kant'ın deyişi ile bir tür "özerk (*Autonomie*) hareket edebilme" eğitimdir (Kant, 1922: 43, 48, 57, 113). Bu eğitimle kişi, kendi hayatının kararlarını alıp seçimlerde bulunabilme, hedef davranışları kendi kendine üretebilme kapasitesine kavuşur.

Sonuç

Eğitim dediğimiz zaman doğasında iyilik olan bir etkinliği anlarız, aklımıza kötü bir şey gelmez. Olumsuz tutumların kazanılmasını eğitim olarak görmeyiz çünkü. Zihnimizin bir köşesinde eğitimi anne ile özdeşleştirme eğitlimi vardır hep. Annemiz bizi ilgi ve ihtimamıyla nasıl ki hayata bağlarsa eğitim de öylece zihnimizi, ruhumuzu, kişiliğimizi, benliğimizi hayata bağlar. Annemizden nasıl ki sürekli iyilik geleceğini düşünürsek, nasıl ki bir kötülük beklemezsek, aynı şekilde eğitimden de beklemeyiz. Bu demektir ki, kötü öğrenmeler eğitim değildir. Ama şu bir gerçek ki, pek çok olumsuz, kötü tutumlarımız da öğrenmelerin eseridir. Bir şekilde düşünüyor, bir şekilde davranıyor, bir şekilde yaşıyor oluşumuz iyi ve kötü öğretmenlerin eseridir. Eğitim, bütün bu tutumların iyi nitelikte olanlarına verdiğimiz isimdir. Düşünme eğitimi dediğimiz etkinlik de bizi olumsuz yönde düşünme alışkanlıklarından koruyacak, olumlu düşünme tutumları edinmemizi sağlayacak bir eğitimdir.

Düşünme eğitimi bütüncül bir ifadedir. Hem okulda öğrendiklerimiz vardır onda, hem hayattan, hem de aileden aldıklarımız vardır. Yaşam deneyimlerimiz bir düşünme eğitimidir. Aldığımız bütün dersler düşünme eğitimidir, düşünme eğitimine bir katkıdır. Düşünme olmadan anlama ve kavrama da gerçekleşmez. Düşünme farklı şekillerde elde edilen bilginin özümsenme sürecidir. Bilgilerimiz üzerinde düşünerek, onları çeşitli zihinsel işlemlerden geçirerek kendimize, kendi dünyamıza ait katarız. Bilgileri kendi varoluş koşullarımızla ilişkilendiririz. Ama yalnız okulda, derslerde geçen zamanımız değil, bebeklikten itibaren geçirdiğimiz zaman da düşünme eğitimine dâhildir. Düşünme eğitimi en gerçek anlamıyla ailede başlar; çünkü dil ailede kazanılır, inanma, yaşama ve hissetme tutumları ailede kazanılır. Bütün bunlar düşünmeyi kuşatan zihinsel ve edimsel koşulları oluşturur. Tabii ki şu da var: Düşünme eğitiminin her eğitim gibi ailede başlaması işlerin yolunda gittiği anlamına gelmez: anne babaya daha çok sorumluluk düştüğü, ailenin daha dikkatli ve özenli olması gerektiği ve tabii ki ailenin eğitmeye başlamadan önce eğitilmesi gerektiği anlamına gelir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Mademki her toplum, kendi insanını eğitiyor, onlara belirli düşünme beceri ve alışkanlıkları kazandırıyor, öyleyse neden hâlâ şiddet ve çözümsüzlük var? Neden hâlâ düşünme, yaşama tutum ve alışkanlıklarında sorunlar yaşanabiliyor? Dahası "iyi hayat" nerede, neden hâlâ dünyanın her yanında kötülük var? Bütün bu soruların birkaç cevabı olabilir: Öncelikle her öğrenme bir eğitim değildir. İkinci olarak düşünme eğitimi, doğru düşünceleri değil, doğru düşünme tutumlarını öğretir. Doğru ve yanlış düşünceleri öğreten bir eğitim haline geldiğinde hoşgörü eşiğini daraltır. Otoriter toplumlarda, diktatörlüklerde doğru düşünme yöntem ve tutumları değil, "doğru düşünceler" öğretilir. Artık bu bir düşünme eğitimi değil, nakletme ve ezberleme eğitimi olacaktır. Farklı düşüncelerin yanlış olduğu ve cezalandırılmaları gerektiği anlayışı, yalnız devletler düzeyinde değil, bireyler düzeyinde de yaygın şiddet eğilimlerinden birini gösterir. Oysa düşünme eğitimi, doğru düşüncelerin değil, doğru düşünme tutumlarının kazandırıldığı bir eğitimdir. Bu nedenle her şeyden önce özgürlüğe, baskı altında olmamaya ihtiyaç duyar. Düşünme eğitimi, bize neyi düşünmenin yasal, neyi düşünmenin yasa dışı olduğunu öğretmez, düşünmenin özgür bir edim olduğunu öğretir. O, ancak etik ilkeler tarafından denetlenebilir. Bu da artık hukuki değil, vicdani bir yaptırım olacaktır.

Düşünme eğitimi adına yapılanların gerçekten düşünme eğitimi olduğunu nasıl anlayabiliriz? Burada somut bir ölçüt verebiliriz: Eğer bir düşünme eğitimi, iyi hayat ilgi ve tutumlarını üretebiliyorsa, yapılan gerçekten düşünme eğitimidir, aksi halde kötü öğrenmelerden başka bir şey değildir. Düşünme eğitimi adına yapılan pek çok eğitim faaliyeti -aileden ve toplumdan alınan değer yargıları ve davranış tarzları da dâhil- ancak iyi hayata yaptığı katkı oranında düşünme eğitimi özelliği taşır. Önemli olan düşünme eğitiminin "iyi hayatı" üreten bir nitelikte olmasıdır. İyi hayatı üretme kapasitesi, düşünme eğitiminin ölçütüdür. İyi hayatı doğuran düşünme eğitimi insan doğasına uygun, kendisiyle insanın mutlu ve erdemli olmayı başardığı bir eğitimdir. Bu düşünme tutumları sayesinde kişiler sorunlarını çözer, bir birey olarak yaşama ve gelişme imkânı bulur, yaşadıkları hayatı kendi ürünleri haline getirebilirler. Bu nedenle düşünme eğitimi insan doğasını, eğilimlerini yok eden değil, aksine onları olumlu bir çizgide geliştiren bir eğitimdir. Zira insan doğası en iyi bir şekilde özgürlükte, eğilimlerinin geliştirilmesinde, yeteneklerinin ortaya çıkarılmasında kendini açar. İyi hayat, verimli ve mutlu bir yaşam olarak zaten insan doğasının yöneldiği bir amaçtır.

Buraya kadar söylediklerimizi şu şekilde özetleyebiliriz: Düşünme eğitimi; (1) teorik ve pratik içerimleri olan, (2) kendimizi, kendi davranışlarımızı, karşılaştığımız olayları, çevremizde olup bitenleri anlayabilmemizi ve sağlıklı davranışlarda bulunabilmemizi hedefleyen, bunu sağlamaya çalışan, (3) kişisel yeti ve potansiyelimizi öne çıkaran, (4) sormayı, soruşturmayı, ilgi duymayı ve merak etmeyi öğreten, (5) düşüncenin doğasında birlik değil, çeşitlilik olduğu varsayımından hareket eden, (6) aklın bir değil pek çok yolu

olduğunu vurgulayan, (7) farklı bakış açılarını denemekten çekinmeyen, insan sayısınca farklı bakış açısı olduğu duygusunu veren, (8) farklı olana karşı hoşgörüyü ilke edinen, (9) farklı düşünme tutumlarını bir kaos olarak değil bir zenginlik olarak gören, (10) alternatifli ve esnek bir şekilde düşünmeyi önemseyen, (11) nasıl düşünürsek özgür, yaratıcı ve özgün düşünebileceğimizi soruşturan, (12) eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi ilke edinen, (13) yeni yollar, yeni tarzlar deneyen, yeni ufuklar arayan, (14) düşünmekten korkmamayı ve çekinmemeyi öğreten, (15) düşünmenin sağlık, verimlilik, üretkenlik ve berraklaşma olduğunu öğreten, (16) konuşmayı, sözü ve diyaloğu öne çıkararak bireyi ve toplumu şiddetten uzaklaştıran, (17) insan olmanın ve insan olarak kalmanın yollarını gösteren, (18) özerk davranabilir, hedef davranışları kendi kendine üretebilir hale gelmeyi, kısaca (19) "iyi hayat"ı öğreten ve üreten bir eğitimdir. İşte bütün bu gerekçeler, düşünce eğitimini önemli ve vazgeçilmez kılıyor.